

Ks. Krzysztof BARDSKI

PATRYSTYCZNA INTERPRETACJA PISMA ŚWIĘTEGO
A WSPÓŁCZESNA BIBLISTYKA
PROPOZYCJE METODOLOGICZNE¹

Na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat obserwujemy interesującą transformację na polu nauk biblijnych. Historyczno-krytyczna metoda analizy tekstualnej ustępuje miejsca wielorakim tzw. metodom synchronicznym². Transformacja nie dotyczy tylko zmiany metod badawczych w środowiskach akademickich, lecz wydaje się mieć głęboki wpływ na hermeneutyczne podejście do Pisma Świętego jako takiego. Zagadnienie jest za szerokie, by zmieścić się w ramach niniejszego artykułu, wydaje się jednak istotną rzeczą wskazanie na pewne wspólne cechy charakterystyczne metod synchronicznych:

1. Po pierwsze, jak stwierdza K. Craig, *zmiany, które wynikają ze spojrzenia na (a nie poza) Biblię prowadzą do istotnie nowego sposobu mówienia o niej*³. Oznacza to, że uwaga ogniskuje się na *intencji tekstu* - w myśl określenia użytego przez P. Ricoeura⁴ - zamiast na tradycyjnym pojęciu *intencji autora*, które coraz częściej uważane jest za coś nieosiągalnego, zbudowanego na bazie hipotez.

2. Po drugie, w interesującym artykule opublikowanym niedawno przez S. Farris czytamy konkluzję, która wynika z powyższego i prowadzi do jeszcze dalej idących konsekwencji hermeneutycznych: *sens nie znajduje się tylko „w” lub „za” tekstem; jest on stwarzany „naprzeciw” tekstu w wyniku interakcji tekstu z komentującym go*⁵.

¹ Niniejszy artykuł stanowi przekład referatu wygłoszonego na kongresie: *Society of Biblical Literature, Sixteenth International Meeting*, Jagiellonian University, 18-22 July 1998. Tekst w języku angielskim: K. BARDSKI, „Patristic interpretation of the Scripture and modern biblical studies. Methodological suggestions”, *Folia Orientalia* 34(1998) 23-29.

² Synchronicznymi nazywamy te metody analizy, które zajmują się tekstem biblijnym w jego postaci finalnej (por. PAPIESKA KOMISJA BIBLIJNA, *Interpretacja Pisma Świętego w Kościele*, tł. K. ROMANIUK, Poznań 1994, 37). Zaliczamy do nich przede wszystkim analizę retoryczną, narratywną i semiotyczną.

³ *The changes that have come from looking at (instead of behind) the Bible are producing an important new discourse*. K. CRAIG, *A Poetics of Jonah. Art in the service of Ideology*, Columbia 1993, 1.

⁴ *Le conflit des interprétations. Essais d'herméneutique*, Paris 1969, 7.

⁵ *Meaning is not only found in or behind the text; it is created in front of the text in the interaction of the interpreter with the text*. S. FARRIS, „Limping Away with a Blessing. Biblical Studies and Preaching at the End of the Second Millenium”, *Interpretation* 51(1997) nr 4, 365.

W dalszej części artykułu poddamy dyskusji wyrażenie *jest stwarzany*, tymczasem ważne jest zwrócenie uwagi na istotną rolę relacji pomiędzy tekstem a czytelnikiem, która z perspektywy historyczno-krytycznej nie ma większego znaczenia.

3. Po trzecie, istota i znaczenie tekstu biblijnego wynika z procesu jego recepcji jako Pisma Świętego. Jest to jedna z głównych tez książki F. Watsona *Text, Church and World*, która wydaje się być jedną z najbardziej udanych prób zastosowania metod synchronicznych w refleksji teologicznej⁶. W tym ujęciu kontekst kanoniczny biblijnego tekstu - to znaczy interakcja ze wspólnotą wiary oraz intertekstualne relacje z pozostałymi pismami kanonicznymi - zyskuje pierwszeństwo względem kontekstu historycznego, w którym został napisany.

Podczas prac badawczych związanych z doktoratem na Papieskim Instytucie Biblijnym, których przedmiotem było hermeneutyczne podejście starożytnych tradycji chrześcijańskich do Księgi Koheleta z perspektywy jej interpretacji w dziełach św. Hieronima, wielokrotnie towarzyszyła mi intuicja, iż sposób myślenia o Biblii, jaki reprezentowali Ojcowie Kościoła, w wielu miejscach był bliski synchronicznemu podejściu do Pisma Świętego. Równocześnie stwierdziłem, że problem ten jest prawie że nieobecny zarówno we współczesnej biblistyce, jak i patrologii. Na polu biblistyki metoda historyczno-krytyczna doprowadziła do całkowitego zdyskredytowania egzegezy patrystycznej, które trwa po dziś dzień, podczas gdy patrologowie wydają się niezbyt zainteresowani metodami synchronicznymi wypracowanymi w ostatnich latach przez niektórych biblistów. Nieliczni uczeni czerpią natchnienie w swej pracy egzegetycznej ze spuścizny Ojców, należałoby w tym miejscu wymienić L. Alonso Schoekel oraz autorów publikujących komentarze w serii *Nueva Biblia Española*. Mamy ponadto interesujące dzieła z zakresu patrystycznej interpretacji Pisma Świętego autorstwa A. M. Pelletier⁷, M. Canevet⁸, P. C. Bori⁹. Wymieniamy tylko tych autorów spośród wielu innych, gdyż ich konkluzje posiadają nie tylko znaczenie historyczne - co ten lub inny Ojciec Kościoła uważał - lecz zawierają interesujące sugestie odnoszące się do współczesnych sposobów interpretacji Biblii.

W dysertacji doktorskiej *Il Commentarius in Ecclesiasten di San Girolamo. Dall'intenzione del testo alle tradizioni interpretative* (Komentarz do Eklezjastesa św. Hieronima. Od intencji tekstu do tradycji interpretacyjnych)¹⁰ zaproponowałem swo-

⁶ *Text, Church and World. Biblical Interpretation in Theological Perspective*, Grand Rapids 1994. Zob. interesującą dyskusję krytyczną wokół książki: J. RICHES, „Text, Church and World: In Search of a Theological Hermeneutic”, *Biblical Interpretation* 6(1998) nr 2, 205-242.

⁷ *Lectures du Cantique des Cantiques. De l'enigme du sens aux figures du lecteur*, *Analecta Biblica* 121, Roma 1989.

⁸ *Grégoire de Nysse et l'herméneutique biblique. Etude des rapports entre le langage et la connaissance de Dieu*, (*Etudes Augustiniennes*), Paris 1983.

⁹ *L'interpretazione infinita. L'ermeneutica cristiana antica e le sue trasformazioni*, Bologna 1987.

¹⁰ Dysertacja obroniona 17.01.1997, moderator: M. Gilbert. Opublikowane fragmenty: *Il Commentarius in Ecclesiasten di San Girolamo. Dall'intenzione del testo alle tradizioni interpretative* (estratto della dissertazione), Roma 1997; „L'allegoria della storia nell'interpretazione ebraica di Qo 12, 1-7 trasmessa da Girolamo nel Commentario all'Ecclesiaste”, *Cassiodorus* 2(1996), 291-303; „Và, mangia e bevi! I piaceri della vita dell'Ecclesiaste nell'interpretazione di San Girolamo”, *Warszawskie*

istą metodę pracy badawczej, która została następnie zastosowana w interpretacji Księgi Koheleta. Oto podstawowe założenia:

1. Z jednej strony mamy coś, co można by nazwać „perspektywami czytelnika”. Są to jakby drogi prowadzące od tekstu do czytelnika. Dialogiczna struktura tekstu biblijnego sugeruje czytelnikowi rozliczne możliwości twórczej interpretacji. Zakres tych możliwości uwarunkowany jest gramatycznymi i literackimi właściwościami poszczególnych tekstów.

2. Z drugiej strony mamy tradycje interpretacyjne, lub - innymi słowy - drogi od czytelnika do tekstu. W komentarzach patrystycznych odnajdujemy wieloraki nurty interpretacyjne. Krytyczna analiza tych nurtów prowadzi do określenia i klasyfikacji ich pozycji względem dialogicznej *intencji tekstu*.

Uważamy, że harmonia, a zarazem napięcie pomiędzy tymi dwoma stronami stanowi centralny moment generowania sensu tekstu w interpretacji Ojców Kościoła i mogłyby być również dla nas interesującymi propozycjami metodologicznymi. W tle dychotomii *intencja tekstu / tradycje interpretacyjne* kryje się fundamentalny problem hermeneutyki: sens tekstu literackiego jest czymś, co czytelnik stwarza, czy też odkrywa? W jaki sposób dokonuje się jego stwarzanie, a w jaki odkrywanie? Być może jest ujęcie, które przekraczałoby konflikt pomiędzy stwarzaniem a odkrywaniem?

Ujęcie historyczno-krytyczne daje jedną odpowiedź: sens jest czymś statycznym (intencja autora ma wymiar faktu historycznego, który nie może ulec zmianie), wszelkie zaś kreatywne podejście do sensu tekstu uważane jest za *eisegesis*, a nie za *exegesis*. Punkt widzenia Ojców jest inny: sens tekstu jest czymś dynamicznym, nie jednoznacznym, poddanym swoistym procesom twórczym. Za najlepszą ilustracją tego dynamicznego procesu uważamy metaforę wzrostu, w myśl słynnej sentencji Grzegorza Wielkiego: *divina eloquia cum legente crescunt (To, co Bóg wypowiedział, wzrasta wraz z czytającym)*¹¹. Podobnie jak kwiaty, liście i owoce wydają się być czymś nowym - i są rzeczywiście czymś nowym - tak sens Pisma Świętego wzrasta i daje początek różnorodnym tradycjom interpretacyjnym, choć oparty jest o niezmienną intencję tekstu, która wynika z jego struktury semantycznej i syntaktycznej. Wyrażenie *cum legente* wskazuje na to, że czytelnik nie jest twórcą tego procesu wzrostu, lecz pokornie w nim uczestniczy, najwyżej - jak powie Orygenes - w roli duchowego rolnika¹².

Interesujący przykład relacji pomiędzy intencją tekstu a tradycjami interpretacyjnymi znajdujemy w patrystycznych komentarzach do *Poematu o czasie właściwym* w

Studia Teologiczne 9(1996), 17-42; „*Yitron* nelle traduzioni dell’*Ecclesiaste* di Girolamo”, *Warszawskie Studia Teologiczne* 10(1997), 31-36; Streszczenie: „Bardski Krzysztof, dioc. Varsavia, *Il Commentarius in Ecclesiasten* di Girolamo. Dall’intenzione del testo alle tradizioni interpretative (Mod.: R. P. Maurice Gilbert, S. J)” (Streszczenie dysertacji), *Acta Pontificii Instituti Biblici* 10(1996-97) nr 3, 346-347.

¹¹ In *Hiezechielem Homiliae*, 1, 7, 8; *SCh* (opr. C. MOREL, 1986) 244.

¹² In *Exodum Homiliae*, 1, 1; *SCh* (opr. M. BORRET, 1985) 42 (*Homilie o Księdze Wyjścia*, tł. S. KALINKOWSKI, *PSP* 31/1, 155)

Koh 3, 1-8. Sens wyrażen tworzących antytetyczne pary jest w większości przypadków niejednoznaczny, lecz to właśnie brak dalszego kontekstu daje czytelnikowi szerokie możliwości twórczej interpretacji niesprzecznej z intencją tekstu. I tak, gdy Kohelet powiada *czas miłowania i czas nienawidzenia* (Koh 3, 8) czytelnik - w naszym przypadku św. Hieronim - odnosi tekst do trzech różnych sytuacji: po pierwsze, w świetle Mt 10, 37 i 19, 29, chodzi o czas miłowania domowników i o czas nienawidzenia ich, gdy w męczeństwie przyjdzie oddać życie za Chrystusa; po drugie, słowa Koheleta mogą odnosić się do miłowania *Tory* i jej przykazań przed przyjściem Chrystusa oraz do „nienawidzenia” ich w Nowym Przymierzu; po trzecie, do miłowania doczesnej rzeczywistości za życia i nienawidzenia jej, gdy ujrzymy Boga twarzą w twarz w przyszłym świecie¹³. Te wszystkie trzy interpretacje nie kolidują z intencją tekstu, choć nieobecne były zapewne w intencji autora. Jeśli następnie zestawimy interpretację Hieronima z komentarzami Dydyma Aleksandryjskiego¹⁴, Grzegorza z Nyssy¹⁵, Olimpiodora¹⁶, Paulina z Noli¹⁷, Grzegorza z Agrygentu¹⁸ i innych Ojców Kościoła, którzy komentowali ten werset, wówczas będziemy mogli nakreślić wspólne kierunki interpretacyjne, które ilustrowałyby *proces wzrostu* sensu tego konkretnego wersetu w tradycji Kościoła.

W końcu postawmy sobie pytanie, czy istnieje jakaś metoda bądź logika *procesu wzrostu* sensu tekstu biblijnego w tradycji patrystycznej? W sposób bardzo ogólny wydaje nam się, iż można by wyróżnić trzy główne sposoby, które są obecne w starszych komentarzach chrześcijańskich:

1. Po pierwsze, symbolizm. We współczesnej teorii literatury symbol uważany jest za szczególnie rodzaj konstrukcji semantycznej, w której na podstawowym znaczeniu określonego motywu literackiego nabudowane zostaje znaczenie wtórne. W tradycji chrześcijańskiej symbolizm stosowany był przede wszystkim w przypadku chrystologicznych typologii w tekście Starego Testamentu. Interesującym przykładem interpretacji symbolicznej mogłaby być zachęta do *jedzenia i picia* w tak zwanych *epikurejskich tekstach* Koheleta¹⁹. *Jedzenie i picie* uważane są przez Koheleta za jedyną korzyść, satysfakcję czy pociechę, jakiej człowiek dostępuje w swoim trudzie. Rola, jaką pełnią w tekście, predysponuje je do tego, by stały się symbolami innych rzeczywistości, które w znaczeniu duchowym dają satysfakcję i pociechę. Z tego względu symbolizować będą radość, jaką dają dobre uczynki według Hieronima²⁰, Ambrożego²¹, Grzegorza z Nyssy²², Pseudo-Jana Chryzostoma²³ jak również

¹³ *Commentarius in Ecclesiasten*, 3, 8; CCL 72 (opr. M. ADRIAEN, 1959) 276.

¹⁴ *Kommentar zum Ecclesiastes* (Toura Papyrus, opr. M. GROENWALD, Papirologische Texte und Abhandlungen 22, Bonn 1977) 3, 8; f. 81; vol. 2, 80-82.

¹⁵ *Homiliae in Ecclesiasten*, 8, Gregorii Nysseni Opera 5 (opr. W. JAEGER, Leiden 1986) 416-418.

¹⁶ *Commentarius in Ecclesiasten*, 3, 8; PG 93, 513D.

¹⁷ *Epistula 40*, 5; CSEL 29 (opr. W. HARTEL, 1894) 345.

¹⁸ *Explanatio in Ecclesiasten*, 3, 12, 8; PG 98, 865A-868A.

¹⁹ Koh 2, 24-26; 3, 12-13, 22; 5, 17-19; 8, 15; 9, 7-10; 11, 7-10.

²⁰ *Commentarius in Ecclesiasten*, 3, 12-13; 3, 22; CCL 72, 278. 283.

aramejskiego Targumu do Koheleta²⁴ i Midraszu Kohelet Rabbah²⁵. *Jedzenie i picie* symbolizują również lekturę Biblii która stanowi duchową ucztę (u Orygenes²⁶, Hieronima²⁷ i w Midraszu²⁸). W końcu - wyłącznie w tradycji chrześcijańskiej - staną się symbolami Eucharystii (Hieronim²⁹, Augustyn³⁰, Olimpodor³¹ i Grzegorz z Agrygentu³²).

2. Po drugie, interpretacje intertekstualne w kontekście kanonicznym. F. Watson we wspomnianej wcześniej książce zwrócił uwagę na to, że różnorakie gatunki literackie, które składają się na Biblię *podlegają transformacji przez fakt zaliczenia do kanonu*. *Kanon przekształca zarówno poezję, jak i narrację, przepisy prawne czy prorocstwa w „pismo święte”*³³. Oznacza to, że wszystkie pisma kanoniczne tworzą jeden korpus i oddziałują na siebie wzajemnie pod względem sensu. To założenie odgrywało istotną rolę u podstaw zasad interpretacji Rabbi Hillela, Rabbi Ismaela i Rabbi Eleazara ben Hyrkanos oraz szeroko była stosowana przez Ojców Kościoła. Powód, dla którego określony werset zostaje zestawiony z innym może wynikać z językowego podobieństwa, na przykład eschatologiczna interpretacja Koh 3, 4 (*czas płaczu i czas śmiechu*) w świetle Łk 6, 21 (*Błogosławieni wy, którzy teraz płaczecie, albowiem śmiać się będziecie*) u Hieronima³⁴, Dydyka Aleksandryjskiego³⁵, Grzegorza z Nyssy³⁶ i Olimpodora³⁷; bądź też w oparciu o ogólne podobieństwo motywów przedstawianych w tekście, na przykład sens Qo 3, 5 (*Czas pieszczot cielesnych i czas wstrzymywania się od nich*) odczytany w świetle Rdz 1, 28 (*bądźcie płodni i rozmnażajcie się*) i 1 Kor 7, 5 (*Nie unikajcie jedno drugiego, chyba że na pewien czas, za obopólną zgodą, by oddać się modlitwie*).

²¹ *Exhortatio virginitatis*, 10, 69; PL 16, 357A.

²² *Homiliae in Ecclesiasten*, 8; Gregorii Nysseni Opera 5, 441.

²³ *Commentarius in Ecclesiasten*, 2, 26; 3, 12; CCG 4 (opr. S. LEANZA, 1978) 72. 75.

²⁴ *Targum do Koheleta*, 3, 22.

²⁵ *Midrasz Kohelet Rabbah*, 2, 24, 1; 3, 12, 1; 5, 17, 1; 8, 15.

²⁶ *Commentarii in Mattaeum Series*, 85; GCS 38 (opr. E. KLOSTERMANN, E. BENZ, 1933), 196; *Commentarius in Ioannem*, 32, 24; GCS 10 (opr. E. PREUSCHEN, 1903), 468.

²⁷ *Commentarius in Ecclesiasten*, 2, 24-26; CCL 72, 272.

²⁸ *Midrasz Kohelet Rabbah*, 2, 24, 1; 3, 12, 1; 5, 17, 1; 8, 15.

²⁹ *Commentarius in Ecclesiasten*, 3, 12-13; CCL 72, 278.

³⁰ *De civitate Dei*, 17, 20; CCL 48 (opr. B. DOMBART - A. KALB, 1955) 588 (*O Państwie Bożym*, tł. W. KORNIATOWSKI, Warszawa 1977, t. 2, 311).

³¹ *Commentarius in Ecclesiasten*, 5, 17-19; PG 93, 549 C-D.

³² *Explanatio in Ecclesiasten*, 8, 6, 7. 8; PG 98, 1072C-1073B.

³³ *...are transformed by the fact of canonisation. The canon converts poetry, narrative, law, prophecy alike into „holy scripture”*. Dz. cyt., 4.

³⁴ *Commentarius in Ecclesiasten*, 3, 4; CCL 72, 274.

³⁵ *Kommentar zum Ecclesiastes*, 3, 4; f. 72; vol. 2, 38.

³⁶ *Homiliae in Ecclesiasten*, 6; Gregorii Nysseni Opera 5, 386. Odniesienie do par. Mt 5, 4.

³⁷ *Commentarius in Ecclesiasten*, 3, 4; PG 93, 509.

3. Po trzecie, coś, co można by nazwać *kreatywizmem perytekstualnym* lub *wokółtekstowym*. Komentator przedstawia wyjaśnienie, które pozornie nie wynika z samego tekstu, lecz przystaje do niego i umożliwia głębsze jego zrozumienie. Ten rodzaj interpretacji, który często przyjmuje postać przypuszczenia lub domysłu, stwarza szereg skojarzeń, które pośrednio ubogacają sens tekstu. Kohelet wielokrotnie wypowiada się na temat próżnego i bezowocnego *trudu pod słońcem*³⁸. Jeżeli *trud pod słońcem* jest marnością, to co można by powiedzieć o *trudzie ponad słońcem*? Tekst Koheleta nie porusza tego tematu, lecz jeżeli *trud pod słońcem* odnosi się do świata przemijającego, nie przynosi żadnych korzyści i śmierć kładzie mu kres, to *trud ponad słońcem* odnosi się do rzeczywistości duchowej, przynosi nieskończone korzyści i przekracza śmierć. Taka interpretacja pojawia się w tradycji żydowskiej (*Midrasz Kohelet Rabbah*³⁹ i *Midrasz Wayyiqra Rabbah*⁴⁰) i chrześcijańskiej (Dydyum Aleksandryjski⁴¹, Dionizy Aleksandryjski⁴², Augustyn⁴³, Grzegorz Cudotwórca⁴⁴ i Grzegorz z Agrygentu⁴⁵).

Zdajemy sobie sprawę, że *proces wzrostu* sensu tekstu biblijnego, który przedstawiliśmy w niniejszym artykule może budzić pewne zastrzeżenia oraz stanowić punkt wyjścia do dalszych dyskusji. Z drugiej strony wydaje nam się, że właśnie taki był sposób odczytywania Pisma Świętego w Kościele aż do ubiegłego stulecia. Stajemy wobec pytań: Czy egzegeza powinna opierać się wyłącznie historyczno-krytycznych bądź literackich założeniach współczesnej nauki, czy też powinna znaleźć sposób, by zintegrować w sobie dwudziestowiekową tradycję? Czy ta tradycja może nam coś powiedzieć o sensie Biblii w naszych czasach? Czy dzisiaj *divina eloquia cum legentibus crescunt*?

³⁸ Koh 1, 3; 2, 22; 4, 7, passim.

³⁹ *Midrasz Kohelet Rabah*, 1, 3.

⁴⁰ *Midrasz Wajjiqra Rabbah*, Emor, 28, 1.

⁴¹ *Kommentar zum Ecclesiastes*, 1, 3; f. 11; vol. 1, 46.

⁴² W: PROCOPIUSZ Z GAZY, *Catena in Ecclesiasten*, 2, 9-11; CCG 4 (opr. S. LEANZA, 1978) 18.

⁴³ *Enarrationes in Psalmos*, 118, 12, 1; CCL 40 (opr. E. DEKKERS, J. FRAIPONT, 1956) 1700 (*Objaśnienia Psalmów*, tł. J. SULOWSKI, PSP 41, 255).

⁴⁴ *Metaphrasis in Ecclesiasten*, 1, 3; PG 10, 989A.

⁴⁵ *Explanatio in Ecclesiasten*, 1, 3, 3; PG 98, 757B.

PATRISTIC INTERPRETATION OF THE SCRIPTURE
AND MODERN BIBLICAL STUDIES

Methodological suggestions

Summary

In the last decades we observe in patristic studies a growing interest in ancient exegesis. At the same time in the area of biblical studies large number of scholars practise synchronic methods of interpretation. Both trends have some common intuitions that could be useful in order to open new ways for creative - and at the same time anchored in the tradition - reading of the Bible.

In our paper we present some methodological suggestions concerning this kind of research. This are the main points of analysis:

Perspectives of the reader (ways from the text to the reader). The dialogical structure of the biblical text offers to the reader numerous possibilities of interpretation. The width of this possibilities depends on the grammatical and literary characteristics of the single text.

Interpretative traditions (ways from the reader to the text). In patristic commentaries to biblical texts we find a variety of interpretative currents. A critical analysis of this currents leads to determine and classify their position in relation to the dialogical „intention” of the text.

The methodology we propose will be illustrated with some examples taken from our research on the interpretation of Qohelet.